

УДК 316.61-057.36

DOI <https://doi.org/10.32999/2663-970X/2019-2-12>

ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ АДАПТАЦІЇ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ДО ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ

RESEARCH ON SOCIAL-PSYCHOLOGICAL FEATURES OF SERVICEMEN'S ADAPTATION TO MILITARY SERVICE

Ярмуратій Карина Андріївна,

магістрант,

Херсонський державний університет

karinayurmuratiy@gmail.com

ORCID 0000-0002-4322-8879

Yarmuratii Karyna Andriivna,

Magister,

Kherson State University

karinayurmuratiy@gmail.com

ORCID 0000-0002-4322-8879

Мета. Визначити характер впливу особистісних особливостей на соціально-психологічну адаптацію військовослужбовців за призовом.

Методи. У дослідженні застосовано діагностичні методики: опитування за «Особистісною шкалою прояви тривоги»; рисунковий тест Розенцвейга; методика діагностики ціннісних орієнтацій (М. Рокіч); соціометричний тест Дж. Морено (А. А. Реан); методика визначення адекватності усвідомлення свого статусу в статусній ієрархії групи (модифікований варіант методики А. С. Силакова).

Результати. Визначено чинники, що сприяють формуванню суб'єктності солдатів за варіативного проходження служби і умовах, які практично забезпечують цей процес для військовослужбовців: формування «привабливого» образу підрозділу, членства взводу, роти, підвищення авторитету особистості у військовому колективі, в ідеалі – створення військового соціокультурного простору з оптимальним поєднанням психічного і соціального, наявності широкого спектру діяльності, залучення солдатів у діяльність в широкому плані, що не обмежуються рамками підрозділу.

Висновки. Проведено дослідження соціально-психологічних особливостей адаптації військовослужбовців до військової служби. Зроблено низку практичних рекомендацій виховним структурам Збройних сил про організацію розробки педагогічних технологій, спрямованих на адаптацію особистості військовослужбовців за призовом до різних якісно нових для них видів діяльності. Зазначено, що адаптацію до військової служби, необхідно перевести з рівня стихійного хаотичного способу виховання на рівень професійної педагогіки, на рівень психолого-педагогічних технологій. Обґрунтовано, що розробка психолого-педагогічних технологій з урахуванням особливостей адаптації призовників до армійської служби слід врахувати, викликає спрямовану зміну характеристик особистості людини, зокрема зниження рівня тривожності, зміну механізму взаємодії з фрустратором. Встановлено, що при розробці процедур, пов'язаних з адаптацією військовослужбовців, необхідно враховувати, що психолого-педагогічний вплив командирів повинен будуватися відповідно до зміни особистісних властивостей військовослужбовців.

Ключові слова: дезадаптація, адаптованість особистості, соціально-психологічна адаптація, чинники військової діяльності, рівень адаптованості.

Purpose. To determine the nature of impact of personal features on social-psychological adaptation of servicemen called to military service.

Methods. The research uses the following diagnostic methods: the questionnaire by "A personal scale of anxiety symptoms"; Rosenzweig's picture test; the methods for diagnosing value orientations (M. Rokeach); J. Moreno's sociometric test (A. A. Rean); the methods for determining adequacy of realizing one's status in a group's status hierarchy (a modified variant of A. S. Sylov's methods).

Results. The study determines the factors, contributing to the formation of soldiers' subjectivity under variative service conditions and under conditions which support this process for servicemen practically: the formation of an "attractive" image of a subunit, membership of a platoon, a company, raising personal authority in a military staff, ideally – the creation of a military socio-cultural space with optimal combination of mental and social aspects, the availability of a wide range of activities, the involvement of soldiers in a wide scope of activities, which go beyond the limits of a subunit.

Conclusions. The paper presents the research on social-psychological features of servicemen's adaptation to military service. It offers a number of practical recommendations for educational structures of the Armed forces about the development of pedagogical technologies, aimed at personal adaptation of servicemen called to military service to different qualitatively new activities for them. It stresses that adaptation to military service should be changed from the level of a spontaneous and chaotic approach to education to the level of professional pedagogy, to the level of psychological-pedagogical technologies. The study substantiates that the development of psychological-pedagogical technologies considering the adaptation features of servicemen called to military service causes a purposeful changes in the characteristics of personality, in particular, it allows reducing the level of anxiety, changing the mechanism of interaction with a frustrator. It establishes that when developing the procedures associated with servicemen's adaptation, it is necessary to take into consideration, that commanders' psychological-pedagogical impact should be developed according to the changes of servicemen's personal features.

Key words: disadaptation, personal adaptiveness, social-psychological adaptation, factors of military activities, level of adaptiveness.

Вступ. Реформування Збройних Сил України на сучасному етапі нерозривно пов'язане з вирішенням цілого ряду соціальних, соціально-психологічних, науково-технічних і психолого-педагогічних проблем. До числа найбільш важливих і актуальних проблем, на наш погляд, є соціально-психологічна адаптація особистості військовослужбовців під впливом різних факторів військової діяльності.

Формування високоорганізованих, згуртованих військових колективів можливо тільки тоді, коли воно здійснюється з урахуванням характеру військово-професійної діяльності особового складу, його індивідуальних психологічних і соціально-психологічних особливостей, знань закономірностей входження особистості в специфічне соціальне середовище.

Практична потреба посилення роботи з соціально-психологічної адаптації військовослужбовців є матеріальною основою наукової постановки цієї проблеми у військовій психології, педагогіці і соціології, а також обумовлена необхідністю оптимізації безпосередньої взаємодії людей, які потрапили в армійське середовище з різних соціальних верств суспільства.

Теоретичне обґрунтування проблеми. У сучасній педагогіці та психології розробляються технології і прийоми засвоєння людиною предметного змісту діяльності. Зміна особистісних якостей, необхідна для адекватного включення людини в нові соціальні ситуації і нові форми діяльності вкрай рідко стає об'єктом психології. У той же час, в культурі суспільства напрацьовано цілий ряд психолого-педагогічних процедур і технологій, що забезпечують включення людини в новий для неї мотиваційний і смисловий простір діяльності. Це – технологічні процедури, які організуються свідомо чи стихійно, що сприяють адекватному особистісному включенню індивіда в іншу соціальну ситуацію, наприклад, таку як заклик цивільної молоді на військову службу.

Протягом останніх десятиліть вчені-психологи, педагоги, медики і дослідники-практики в перерахованих і інших областях знання неодноразово зверталися до розгляду проблеми адаптації людини до різних життєвих ситуацій і умов зовнішнього середовища. Вивчення даної проблеми велось і в Україні, і за кордоном. Різними теоретичними аспектами проблеми соціальної адаптації особистості висвітлені в працях (Блинова, 2018; Кравченко, 2016; Попович, 2006; 2014; 2015; Приходько, 2017). Необхідно відзначити внесок у вивчення проблеми адаптації військовослужбовців Г. П. Воробйова (2016) та В. М. Замана (2014), які роблять в своєму дослідженні акцент на психологічній роботі з військовослужбовцями; І. С. Попович (2016), які досліджують морально-психологічне забезпечення несення військової служби; В. І. Осьодло (2017), який досліджує процес професійного становлення військового в процесі соціально-психологічної адаптації та ін.

Дослідники відзначають, що професійна діяльність військовослужбовців відноситься до категорії

особливо вразливою перед стресовими впливами. Від них вимагається і швидке осмислення, переробка великого об'єму інформації, наявність гнучкості, мобільності, оскільки вони змушені працювати в умовах з постійно мінливими вимогами до якості професійної діяльності. В професійній діяльності військовослужбовців відбуваються значні інтелектуальні, емоційні, психічні витрати. Постійні негативні впливи часто призводять до тимчасового або повного припинення діяльності за фахом. Саме тому військовослужбовці потребують якісного психологічного супроводу, особливо під час проходження адаптації до військової служби.

Психологічне вивчення проблеми адаптації військовослужбовців дозволяє перейти до розробки педагогічних технологій, що забезпечують спрямовану зміну особистісних якостей індивіда.

Мета статті. Метою публікації є визначення характеру впливу особистісних особливостей на соціально-психологічну адаптацію військовослужбовців за призовом.

У дослідженні застосовано наступні **методи**: аналіз наукової літератури з означеної проблематики; систематизація та узагальнення, психологічне анкетування, проектний метод, методи статистичної обробки даних. В якості методів для дослідження були обрані: опитування за «Особистісної шкалою прояви тривоги»; рисунковий тест Розенцвейга; методика діагностики ціннісних орієнтацій (М. Рокич).

Організація дослідження. У дослідженні брали участь 28 військовослужбовців 18-19 років.

Першим етапом дослідження стало вивчення особистісних особливостей військовослужбовців по прибуттю в частину (всього 28 осіб) за допомогою психологічної методики «Особистісний опитувальник Р. Кеттела». Методика дозволяє вивчати виразність особистісних рис за 16 незалежним один від одного факторів. кожен фактор методики біполярний, тобто має два полюси. Двополюсний фактор – відносний, він не має будь-якого позитивного або негативного морального або патологічного значення. Методика Р. Кеттела дозволяє отримати деяку інтегральну модель особистості, так як дозволяє судити про типологічні її властивості, включаючи характер.

Результати першого етапу дослідження (вивчення особистісних особливостей військовослужбовців за призовом) представлені в табл. 1.

Аналіз даних, представлених в табл. 1, дозволяє провести інтерпретацію результатів дослідження. Серед особистісних рис, що виявилися за допомогою особистісного опитувальника Р. Кеттела, у переважній більшості військовослужбовців, можна відзначити наступні: невисокий інтелект; відносну емоційну стійкість; високий ступінь незалежності; експресивність; чутливість і податливість; підозрілість; розвинену увагу; здатність приймати нове; відчуття себе самостійними; високу напруженість.

Таблиця 1
Представленість середніх оцінок за 16
факторами методики Р. Кеттела (на вибірці
військовослужбовців)

Назва фактору	Значення фактору	Середня оцінка по вибірці військово-службовців
A	замкнутість – товариськість	4,96
B	низький – високий інтелект	6,0
C	емоційна нестійкість – стійкість	6,54
E	підпорядкованість – незалежність	7,61
F	стриманість – експресивність	6,61
G	схильність до почуттів – висока нормативність поведінки	3,82
H	боязкість – сміливість	5,75
I	жорсткість – піддатливість	3,43
L	довірливість – підозрілість	7,61
M	практичність – розвинена уява	7,43
N	прямолинійність – дипломатичність	4,89
O	спокій – тривожність	5,18
Q1	консерватизм – радикалізм	6,50
Q2	сугестивність – самостійність	7,00
Q3	низький – високий самоконтроль	4,85
Q4	розслабленість – напруженість	6,79

Це дозволяє зробити висновок, що ми маємо справу, як правило, з натурами цільними, активними, незалежними, хоча і не позбавленими податливості, підозрілості, іноді тривожними і не дуже добре контролюючими себе.

На другому етапі вивчалися типові реакції на повсякденні фруструючі події (опитування проводилося через кожен місяць служби за допомогою рисуночного тесту Розенцвейга). За допомогою цієї методики досліджуються такі реакції на сильний подразник, як: агресія, переміщення, ідентифікація, проєкція, фантазія, регресія, апатія, пригнічення, компенсація, фіксація, раціоналізація.

Результати другого етапу дослідження (особливостей темпераменту) показали, що при порівнянні середніх результатів, отриманих на вибірці військово-службовців, за параметрами «ергічність психомоторна», «ергічність інтелектуальна», «ергічність комунікативна», «пластичність психомоторна», «пластичність інтелектуальна», «пластичність комунікативна», «швидкість психомоторна», «швидкість інтелектуальна», «швидкість комунікативна», «емоційна чутливість в психомоторній сфері», «емоційна

чутливість в інтелектуальній сфері», «емоційна чутливість в комунікативній сфері», дозволяють виділити такі особливості вибірки, як високу комунікативну ергічність (x-середнє = 34 бали); моторну пластичність (x-середнє = 34 бали); всі швидкісні показники, а саме: швидкість моторну (x-середнє = 32,2 бали); швидкість інтелектуальну (x-середнє = 34,4 бали); швидкість комунікативну (x-середнє = 33,3 бали). Дані порівнювалися з використанням t-критерію Стюдента, тому ми можемо стверджувати, що такі характеристики як комунікативна пластичність (x-середнє = 29 балів); ергічність моторна (x-середнє = 29,8 бали); емоційність моторна (x-середнє = 28 балів) і комунікативна (x-середнє = 27,4 бали) в нашій вибірці виражені в меншому ступені (t-критерій Стюдента дорівнює 2,75; 2,50; 2,95; 3,97 відповідно, при $p < 0,05$, де p – рівень значущості).

Вивчивши особливості темпераменту військово-службовців, які брали участь в нашому дослідженні, ми знайшли природну основу, яка обумовлює формування особистісних рис. Потрібно відзначити, що і риси характеру, в свою чергу, можуть маскувати деякі прояви темпераменту.

На третьому етапі дослідження вивчалися особистісні особливості військово-службовців через п'ять місяців служби.

Дослідження, проведені у військовій частині, показали наступні результати:

1. Змінюється тип реакції при взаємодії з фрустратором: знижується кількість перешкодно-домінантних і підвищується кількість необхідно-опірних реакцій. Відповідно, збільшується конструктивна цілеспрямованість дій при зіткненні з фрустратором. Реакція на виникнення фруструючої перешкоди стає більш конструктивною. Підвищується кількість реакцій, спрямованих на досягнення мети, знижується кількість реакцій, що мають на увазі неконструктивну ворожість. Знижується кількість випадків неконструктивного догляду, «втечі» від фруструючої ситуації.

2. Змінюється спрямованість реакції при взаємодії з фрустратором: знижується кількість інтропунітивних реакцій, підвищується кількість імпульсивних реакцій. Підвищується толерантність (стійкість до фрустраторів), в основі якої лежить здатність людини до адекватної оцінки фрустраційної ситуації. Зміна спрямованості реакції пов'язана зі зниженням рівня особистісної тривожності.

3. Змінюється структури тривожності: має місце зниження схильності до емоційної тривоги (генералізованому, дифузному або безпредметному страху), але при цьому підвищення рівня тривожності як інструменту дослідження навколишньої дійсності.

4. Змінюється структура агресивності: при відносному зниженні (під час останніх термінів служби) ворожої агресивності (що передбачає неконструктивну, емоційно забарвлену агресію, спрямовану на нанесення шкоди фруструючій стороні), підвищується агресивність інструментальна (емоційне забарвлення невелике, мета нейтральна, агресія свідомо і вико-

ристовується як один з інструментів для досягнення мети). Виробляються навички суб'єктного впливу на інших людей з метою досягнення власної мети.

5. Змінюється структура взаємодії члена групи з навколишнім світом, в тому числі – з власне учасниками групи. Взаємодія будується на основі спрямованості на конструктивне досягнення особистих і загальних цілей. Виробляються навички інструментальної агресивності.

6. На початку служби спостерігається зміна ряду показників, що не типове для загальної тенденції динаміки даних показників. На наш погляд, ця невідповідність є наслідком дезорієнтації, викликаной стресовою фрустрованістю перших місяців служби.

7. Спостерігається помітний сплеск агресивності в кінці першого місяця служби. На нашу думку, це пояснюється фактом зміни статусу з депривованого на суб'єктний, що веде, з одного боку, до підвищення соціальної активності в армійському колективі, а з іншого боку, до виплеску раніше стримуваної ворожої агресивності.

На четвертому етапі визначалася ієрархія цінностей солдат на першому і на п'ятому місяці служби за допомогою методики діагностики ціннісних орієнтацій (Rokeach, 1979).

В результаті дослідження ціннісних орієнтацій особистості була складена ієрархія цінностей солдат на першому і на п'ятому місяці служби.

Ієрархія бажаних термінальних цінностей має однакову спрямованість на першому і на п'ятому місяці служби. Абстрактні життєві цінності (творчість, щастя інших людей) носять пасивний характер (краса природи і місцевця).

Показники за шкалою 2 говорять про те, як сприймають випробувані процес життя. Низькі бали за цією шкалою у юнаків - ознака незадоволеності своїм життям у сьогоднішні, при цьому, однак, їй можуть надавати повноцінний сенс спогади про минуле або націленість в майбутнє.

Формування суб'єктності в військових підрозділах з високим статусом визначається більшою мірою станом соціалізації солдатів і її вмістом (28% адаптуються), ніж рівнем адаптованості особистості до військової середовищі ($P = 0,24$).

У малопrestiжних підрозділах процес становлення суб'єктності солдат складається в основному за рахунок успішної їх адаптації до умов військової середовища і активної діяльності в ній (коефіцієнт рівня адаптованості солдат – $P = 0,26$) і в меншій мірі детермінований станом і якісними характеристиками солдатів (18% солдат).

Отже, проведений нами дослідний аналіз виявив залежність між процесом становлення суб'єктності особистості та умовами соціалізації (проходження служби), в які включена особистість військовослужбовця. Військовослужбовець стає суб'єктом в процесі вироблення способу вирішення життєвих проблем, протиріч – в ускладненому середовищі престижних підрозділів ці стани актуалізовані і можливостей для

формування суб'єктності більше. Процес соціалізації йде інтенсивніше в високостатусних підрозділах, які ми відносимо до ускладненого соціального середовища. Ускладнена ситуація розвитку в військовому середовищі характеризується нами наступними показниками:

1. Психологічні особливості – провідне, соціальне – другорядне (абсолютний пріоритет характеру військової служби, її вкрай індивідуалізований характер).

2. Завищені очікування з боку командирів до особистості військовослужбовця в цілому, а також до результатів його діяльності.

3. Службова перевантаженість (великий обсяг засвоєної інформації, насиченість навчального процесу, інтенсивне фізичне навантаження та ін.).

4. Складні міжособистісні відносини (конкуренція, недобррозичливість, суперництво і т. д.).

6. Професійна спрямованість.

Характерно, що заглибленість в таке середовище і «виживання» в ньому сприяє «загартуванню» особистості щодо соціальних впливів, особистісному оформленню в якості суб'єкта свого життя. Таким чином, в престижних підрозділах актуалізується процес формування суб'єктності особистості.

Усвідомлення високого статусу свого підрозділу, почуття приналежності до нього, його привабливості для оточуючих, дає солдатам стимули до підвищення своєї самооцінки, відчуття «вибраності» (в разі успішної діяльності в цьому середовищі). Життя і діяльність в такому середовищі пред'являє високі вимоги до особистості, відносини суперництва з сильними конкурентами змушують інтенсивно працювати, «тримати тонус», йде боротьба за підтримання власного статусу. В таких умовах відбувається чітка диференціація за статусом; той, хто зміг зайняти певне положення, адаптуватися в середовищі, у того благополучно йде формування психологічних новоутворень, інші солдати відчувають дезадаптацію (відхід від активних дій, негативні емоційні переживання, низька самооцінка).

Для успішно адаптованих в ускладненому середовищі характерно відчуття своєї значущості, високої «самоцінності», впевненість в собі, своїх силах, здібностях, знаннях. Ці військовослужбовці, як правило, мають свій погляд на різні аспекти життя, мають свою позицію в багатьох актуальних питаннях і не бояться їх висловлювати. Добре адаптовані військовослужбовці престижних підрозділів в більшості своїй активно включені в спільну військову діяльність. Вони вміють рівноцінно розподіляти свій час: інтенсивне навчальне навантаження змушує планувати свій час, своє життя (важливі справи – в першу чергу, потім другорядні), це формує в особистості також здатність до цілепокладання, вибору пріоритетів в життєвих сенсах і цінностях. Ці військовослужбовці мають цілком сформовані навички діяльності в умовах військової служби, в результаті – благополучне самопочуття, піднесений настрій.

У малопrestiжних підрозділах, де немає емоційної інтеграції з основною організацією, але більш різноманітні зміст і форми спільної діяльності, роль членства в такому колективі має тенденцію актуалізуватися.

Соціальна ситуація розвитку в порівнянні з престижними підрозділами дещо спрощена, і характеризується наступними моментами:

1. Переважання соціального над психологічним (велика кількість справ, що вимагають спільної участі всього підрозділу; результати бойового навчання для більшості відходять на другий план).

2. Провідна роль командира (в більшості своїй він в курсі багатьох особистих проблем своїх солдатів, знає обстановку в сім'ї, дружні зв'язки своїх підлеглих і т. д.; як правило, його думка авторитетна для солдатів, і він може сам приймати рішення, що стосуються життя підрозділи).

3. Занижені вимоги до результатів основної діяльності та якостей особистості військовослужбовця в цілому, відсутність додаткової «військової освіти» (в результаті – відсутність самоосвіти, слабкі знання, низький рівень загальної обізнаності, вузький кругозір).

4. Емоційна привабливість, значимість військовослужбовців один для одного (легка атмосфера у взводі, роті, простіше схема взаємин).

5. Ослаблення специфічної предметно-професійної спрямованості.

У таких спільнотах особистість відчуває себе набагато комфортніше, але активний, всебічний особистий розвиток ускладнений. Не реалізується повною мірою основна навчально-бойова діяльність, солдати більш орієнтовані на спільне, приємне проведення часу, спілкування, дозвілля. Переживання нижчого статусу свого підрозділу в макросередовищі, його непопулярності, низькі оцінки, сприяють частково актуалізації компенсаторних механізмів – інтеграції з військовим колективом, командирами, міжгруповою взаємодією.

Військовослужбовці не схильні серйозно, самостійно замислюватися про своє майбутнє (планувати своє життя). Процес цілепокладання, як правило, змістовно звужений (до вирішення окремих щоденних проблем) і носить ситуативний характер. В цілому, спрощена ситуація розвитку не сприяє розвитку потреб, які забезпечують змістовну наповненість і внутрішнє багатство особистості в повній мірі, формування індивідуальності як результату розвитку своїх інтересів, здібностей; деформує становлення ціннісних орієнтацій, життєвих смислів, що свідчить про гальмування процесу соціалізації.

Таким чином, в підрозділах з низьким статусом при наявності спрощеної ситуації розвитку особистість солдата відчуває себе відносно стабільно і прагне піти від активного вирішення соціальних протиріч. У підрозділах з високим статусом при наявності ускладненої соціальної ситуації розвитку саме військове середовище створює протиріччя, які особистості солдата необхідно вирішувати, однак і особи-

стість з певною зрілістю психічних структур не просто відповідає на зовнішні впливи, а ще й сама створює, розвиває і вирішує життєві протиріччя, стаючи суб'єктом власного життя.

На заключному п'ятому етапі були сформульовані висновки, показані шляхи практичного використання результатів дослідження.

Висновки. Результати експерименту виявили, що в ході адаптації у учасників дослідження відбулися спрямовані зміни ряду психологічних параметрів. Зміни торкнулися соціально значущих характеристик психіки, пов'язаних зі здатністю до активної участі в армійському життю, до постановки і досягненню цілей, до конструктивного вирішення проблем.

Формування суб'єктності особистості військовослужбовця за призовом (зміна особистісних властивостей в процесі проходження служби) здійснюється в процесі соціальної адаптації.

Разом з тим, результати опитування, проведеного в рамках дослідження, вказують на те, що практично всі військовослужбовці проживають періоди короткочасної (щонайбільше місяць) і досить глибокої перебудови психіки (психічної адаптації).

Всі респонденти, які брали участь в дослідженні, відзначають серйозні психологічні зміни, що мали місце внаслідок адаптації. Зміни особистісних характеристик, що спостерігалися внаслідок проходження адаптації, багато в чому збігаються, що говорить про типової близькості механізмів, що діють при адаптації до військової служби.

Адаптація військовослужбовців призводить до зміни наступних особистісних характеристик.

1. Спостерігається підвищення толерантності (стійкості до фрустраторів), в основі якої лежить здатність людини до адекватної оцінки фрустраційної ситуації і передбачення можливості і способу виходу з неї.

2. Знижується кількість агресивних реакцій, спрямованих проти оточення. Змінюється структура агресивності. З одного боку, спостерігається тенденція до зниження ворожої агресивності (агресивності, що має на увазі неконструктивну, емоційно забарвлену агресію, цілеспрямовану на нанесення шкоди фруструючій стороні); з іншого боку, підвищується агресивність інструментальна (емоційне забарвлення невелике, мета нейтральна, агресія свідомо і використовується як один з інструментів для досягнення мети); це проявляється у факті підвищення кількості імпульсивних реакцій.

3. Змінюється тип реакції при взаємодії з фрустратором: реакція стає більш конструктивною. Підвищується кількість реакцій, спрямованих на досягнення мети, знижується кількість реакцій, що мають на увазі неконструктивну ворожість. Знижується кількість випадків «втечі» від фруструючої ситуації.

4. Змінюється рівень емоційного забарвлення реакції при взаємодії з фрустратором. Знижується кількість ворожих емоційно забарвлених реакцій, спрямованих проти самого себе і проти оточення.

5. Спостерігається зниження показника рівня особистісної тривожності.

6. З одного боку, спостерігається зниження схильності до генералізованого, дифузного або безпредметного страху, що свідчить про зниження рівня емоційної тривожності. З іншого боку, можна судити про підвищення рівня тривожності як інструменту дослідження навколишньої дійсності.

7. Статусна структура взаємодії індивіда і спільності при варіативному проходженні служби виступає одним з соціально-психологічних механізмів становлення суб'єктності особистості військовослужбовця.

Стан соціально-психологічної адаптації військовослужбовців в диференційованому армійському просторі має свою специфіку, що виражається в неоднорідності станів адаптованості солдатів підрозділів різного ступеня престижності: високий рівень загальної адаптованості – в малопrestiжних підрозділах, менш адаптовані військовослужбовці бойових підрозділів.

Характер процесу соціалізації взаємопов'язаний з рівнем соціально-психологічної адаптованості солдатів і детермінований, по-перше, статусом підрозділу, по-друге, соціометричним статусом індивіда, по-третє, статусом членства в військовому колективі. Більшість адаптованих мають високий і середній соціометричний статус. Велика кількість адаптованих особистостей дали престижні підрозділу, найменша кількість адаптованих в «забезпечуючих» підрозділах.

На підставі результатів проведеного дослідження можуть бути зроблені наступні практичні рекомендації.

1. Виховним структурам Збройних сил слід організувати розробку педагогічних технологій, спрямо-

ваних на адаптацію особистості військовослужбовців за призовом до різних якісно нових для них видів діяльності. Практики, побудовані на результатах дослідження адаптації до військової служби, необхідно перевести з рівня стихійного хаотичного способу виховання на рівень професійної педагогіки, на рівень психолого-педагогічних технологій.

2. При розробці педагогічних технологій з урахуванням особливостей адаптації призовників до армійської служби слід врахувати, що такі технології можуть викликати спрямовану зміну характеристик особистості людини: зниження рівня тривожності, зміну механізму взаємодії з фрустратором та ін.

3. При розробці процедур, пов'язаних з адаптацією військовослужбовців необхідно враховувати, що психолого-педагогічний вплив командирів повинен будуватися відповідно до зміни особистісних властивостей військовослужбовців.

Перспективи подальших досліджень. Перспективи дослідження феномену соціально-психологічної адаптації військовослужбовців до військової служби можуть бути пов'язані з наступними напрямками: по-перше, подальшою модернізацією Збройних Сил України, професіоналізацією армії; по-друге, динамікою змін особистісних характеристик молоді, яка закликається в збройні сили, зумовленою сучасними інформаційними технологіями і комунікаційними практиками; по-третє, з розширенням спектра діагностичних методик для аналізу ефективності соціально-психологічної адаптації до складних умов праці в цілому, і до військової служби за призовом зокрема, а також впровадженням запропонованих рекомендацій в військових частинах.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Блінова О. Є. Соціокультурні та психологічні вектори становлення особистості. Херсон: Вид-во ФОР Вишемирський, 2018. С. 6-29.
2. Воробійов Г. П. Організація психологічної підготовки особового складу підрозділів Сухопутних військ. Львів: АСВ, 2016. 430 с.
3. Замана В. М. Організація психологічної підготовки особового складу підрозділів Сухопутних військ. Львів: АСВ, 2014. 404 с.
4. Кравченко Т. В. Соціалізація особистості і соціальне середовище. *Теоретико-методологічні проблеми дітей та учнівської молоді*. К., 2016. С. 23-29.
5. Осьодло В. І. Психологія професійного становлення офіцера. – К.: ПП «Золоті ворота», 2017. 354 с.
6. Попович І. С. Конструювання особистістю моделі очікуваного майбутнього. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: психологічні науки : зб. наук. праць ХДУ*. Херсон: ВД «Гельветика», 2015. Вип. 6. С. 145-154.
7. Попович І. С. Соціальні очікування як регулятор соціально-психологічної реальності. *Актуальні проблеми психології*. К.: Фенікс. 2016. Т. 1. Вип.44. С. 138-143.
8. Попович І. С. Соціально-психологічні очікування в міжособистісній взаємодії малої групи. *Проблеми заг. та пед. психології*. К. 2006. Т. VIII. В. 7. С. 259-268.
9. Приходько І. І. Прикладна психологія службово-бойової діяльності сил охорони правопорядку. Харків.: Акад. ВВ МВС України, 2017. 675 с.
10. Popovych I. S. Social expectations – a basic component of the system of adjusting of social conduct of a person. *Australian Journal of Scientific Research*. 2014, 2(6), P. 393-398.
11. Rokeach M. Understanding human values Individual and social. NY: New York the Free press, 1979. P. 7.

REFERENCES:

1. Blynova, O. Ye. (2018). *Sotsiokulturni ta psykhologichni vektory stanovlennia osobystosti [Socio-cultural and psychological vectors of personality formation]*. Kherson: Vyd-vo FOP Vyshemyrskyi. [in Ukrainian].
2. Vorobiov, H. P. (2016). *Orhanizatsiia psykhologichnoi pidhotovky osobovoho skladu pidrozdiliv Sukhoputnykh viisk [Organization of psychological training of personnel of the Land Forces units]*. Lviv: ASV. [in Ukrainian].

3. Zamana, V. M. (2014). *Orhanizatsiia psykholohichnoi pidhotovky osobovoho skladu pidrozdiliv Sukhoputnykh viisk [Organization of psychological training of personnel of the Land Forces units]*. Lviv: ASV. [in Ukrainian].
4. Kravchenko, T. V. (2016). *Sotsializatsiia osobystosti i sotsialne seredovyshche [Personalization and social environment]. Teoretyko-metodolohichni problemy ditei ta uchnivskoi molodi – Theoretical and methodological problems of children and students, 12, 23-29.* [in Ukrainian].
5. Osodlo, V. I. (2017). *Psykholohiia profesiinoho stanovlennia ofitsera [Psychology of professional formation of an officer]*. Kyiv: PP «Zoloti vorota». [in Ukrainian].
6. Popovych, I. S. (2015). *Konstruiuvannia osobystistiu modeli ochikuvanoho maibutnoho [Constructing the model of the model of the expected future]. Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Serii: psykholohichni nauky: zb. nauk. prats KhDU – Scientific Bulletin of Kherson State University. Series: Psychological Sciences: Coll. Sciences. against the KSU, 6, 145-154.* [in Ukrainian].
7. Popovych, I. S. (2016). *Sotsialni ochikuvannia yak rehulator sotsialno-psykholohichnoi realnosti [Social expectations as a regulator of socio-psychological reality]. Aktualni problemy psykholohii – Actual problems of psychology, 1(44), 138-143.* [in Ukrainian].
8. Popovych, I. S. (2006). *Sotsialno-psykholohichni ochikuvannia v mizhosobystisnii vzaiemodii maloi hrupy [Socio-psychological expectations in small group interpersonal interaction]. Problemy zah. ta ped. Psykholohii – Problems and ped. Psychology, 8(7), 259-268.* [in Ukrainian].
9. Prykhodko, I. I. (2017). *Prykladna psykholohiia sluzhbovo-boiovoi diialnosti syl okhorony pravoporiadku [Applied psychology of military service of law enforcement forces]*. Kharkiv: Akad. VV MVS Ukrainy. [in Ukrainian].
10. Popovych, I. S. (2014). *Social expectations – a basic component of the system of adjusting of social conduct of a person. Australian Journal of Scientific Research, 2(6), 393-398.*
11. Rokeach, M. (1979). *Undestanding human values Individual and social.* NY: New York the Free press, p. 7.

Стаття надійшла до редакції 26.09.2019.
The article was received 26 September 2019.